

*****

МАГІСТЕРІУМ

*****

УДК 801.675.1

Ю. В. Малафай

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ БІЛІНГВАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ СТЕРЕОСКОПІЧНОГО ЧИТАННЯ

У статті досліджено особливості перекладацьких стратегій інтерпретаторів-білінгвів та епістемологічна продуктивність білінгвального перекладу сонетарію В. Шекспіра. Особливу увагу приділено впливові білінгвальності картини світу на художньо-літературну діяльність. Під час дослідження було запропоновано алгоритм аналізу білінгвального перекладу, основою якого стала теорія стереоскопічного читання Мерилін Роуз. Зазначено, що апробування алгоритму дало змогу оцінити влучність перекладів, ступінь індивідуальних “вкраплень” перекладачів, збереження стилю автора оригіналу в тексті перекладу та розуміння сенсу сонетів з боку декількох перекладачів.

Ключові слова: білінгвальна картина світу, білінгвальний переклад, білінгвізм, В. Шекспір, перекладацька стратегія, стереоскопічне читання.

Драматична майстерність і поетичний талант В. Шекспіра впродовж століть сприймається світовою культурою як неперевершений взірець мистецької досконалості, а сам Великий Бард – як еталон творчої особистості. Його творча спадщина є невичерпним джерелом натхнення для кожного нового покоління прихильників його таланту, незалежно від віку, національної приналежності чи статі.

У сучасному шекспірознавчому дискурсі важливе місце посідає переклад сонетів В. Шекспіра, адже щороку з’являються нові художні інтерпретації цих ліричних текстів різними мовами, а перекладознавство незрідка відшліфовує свої стратегії та алгоритми, обираючи об’єктом компаративного аналізу саме шекспірівський сонетарій.

Певною мірою унікальні творчі спроби – це так звані білінгвальні переклади сонетарію Великого Барда, створені сучасними українськими перекладачами – Г. Пилипенком [4], І. та О. Селезінками [5].

Мета статті полягає в тому, щоб виявити особливості перекладацьких стратегій інтерпретаторів-білінгвів, розробити алгоритм аналізу білінгвальних перекладів поетичних творів і продемонструвати епістемологічну продуктивність білінгвального перекладу сонетів В. Шекспіра.

Феномен білінгвізму здавна привертав увагу вчених. Серед науковців, які дали визначення цьому явищу, американський лінгвіст норвезького походження, теоретик еколінгвістики Е. Гауген, який наголошував у дослідженні “Blessings of Babel: bilingualism and language planning: problems

and pleasures” [7], що існує багато визначень білінгвізму, найпоширеніше з них – це здатність створити значущу конструкцію іноземною мовою, а найвужче – це вільне, рівнозначне володіння обома мовами.

Найбільш повне тлумачення цього феномена дає українська дослідниця О. Селіванова, яка в своїй лінгвістичній енциклопедії описує білінгвізм як “ознаку мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда, тобто володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: однією як рідною, іншою як набутою, але важливою для спілкування в певних комунікативних сферах” [2, с. 53].

Цікавим для розгляду є явище “білінгвальної картини світу”, адже саме її носіями стають білінгвальні особистості. Сучасний мовознавець І. Штерн, наприклад, тлумачить “мовну картину світу” як “спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами” [6, с. 156].

У тому випадку, коли людина однаковою мірою є носієм двох мов, це не може певним чином не позначатися на її картині світу. На думку американського лінгвіста та етнолога Е. Сепіра, реальний світ значною мірою підсвідомо будується на мовних нормах суспільства, і не може існувати двох настільки споріднених мов, які можна було б вважати такими, що висловлюють одну й ту саму соціальну дійсність. У свою чергу, мислення й свідомість людини де-

терміновані мовою, якою вона спілкується [3]. Тож можна дійти висновку, що “білінгвальна особистість” – це індивід, який володіє рідною та іноземною мовами на рівні, достатньому для ефективного спілкування в білінгвальному діалогічному просторі, і, як наслідок, усвідомлює себе як суб’єкт і об’єкт двох культур. Таким чином, білінгвальна особистість стає носієм унікальної картини світу, яку правомірно називати білінгвальною.

Щодо поняття “білінгвальний переклад”, то можна простежити деякі розбіжності в його інтерпретації. В енциклопедії “Routledge Encyclopedia of Translation Studies” [9, с. 257] білінгвальний переклад визначається як “auto translation” або “self translation”. У цьому випадку йдеться про явище написання одним автором творів одночасно двома або кількома мовами. Як приклад цього феномена можна згадати роман “Lolita” В. Набокова, який було написано англійською, а згодом видано автором ще й російською мовою. Серед інших прикладів такого феномена – переклади І. Бродським власної поезії англійською мовою. Однак у цій інтерпретації йдеться радше про білінгвальність самого автора, який володіє одночасно двома мовами на такому рівні, що здатен використовувати обидві в процесі власної літературно-художньої творчості. Варто звернути увагу на те, що білінгвальний переклад може позначати як процес перекладу (адже перекладач при цьому є носієм двох мов і двох мовних картин світу одночасно), так і у вигляді самого продукту міжмовного перекладу, а точніше – подвійного міжмовного перекладу, коли наявний переклад одразу на дві мови, що, серед іншого, можуть бути як близько спорідненими, так і далекими за будовою та соціокультурним контекстом.

Прикладом саме такого явища є переклади сонетів В. Шекспіра з англійської мови на українську та російську, виконані Г. Пилипенком, а також О. та І. Селезінками.

У свою чергу, білінгвальний переклад може бути використаний як перекладацька стратегія, що являє собою процес визначення перекладачем завдань та цілей перекладу, і, як наслідок, створення власного алгоритму дій для досягнення поставленої мети.

Для аналізу білінгвального перекладу як продукту перекладацької діяльності було обрано теорію вдалої інтерпретації поетичних творів шляхом стереоскопічного читання, автором якої є відома канадська дослідниця М. Роуз [8].

На думку М. Роуз, вдалий переклад дає змогу віднайти в оригінальному творі нові смисли, а для того, щоб визначити ступінь “влучності” перекладу, вона запропонувала паралельне освоєння оригіналу та одного або декількох його перекладів. “Саме стереоскопічне читання, – зауважує М. Роуз, – дає можливість

нам зрозуміти міжпороговий простір: ми досягаємо цей простір внутрішнім чуттям, інтуїтивно й доходимо певних висновків щодо нього суто логічним шляхом” [8, с. 90]. Дослідниця вважає, що запропонований метод аналізу поетичних перекладів дає змогу мінімізувати втрати, які є невіддільною частиною будь-якого перекладу, але водночас він дає можливість максимально відтворити неповторну ауру, особливе враження, яке виникає в реципієнта внаслідок ознайомлення з оригінальним твором.

У ракурсі продуктивності метод стереоскопічного читання здається навдивовижу ефективним механізмом перекладацької та аналітичної діяльності, оскільки паралельне прочитання текстів відкриває можливості їх поглибленої інтерпретації як з літературознавчого, так і з лінгвістичного поглядів. У випадку дослідження перекладів шекспірівських сонетів, здійснених одночасно українською та російською мовами, доречним буде саме цей аналітичний механізм, адже перекладач розраховує як на україномовну та російськомовну аудиторію окремо, так і на тих реципієнтів, що є носіями білінгвальної картини світу. Звідси випливає, що актуалізація імпліцитних смислів сонетів Великого Барда має відбуватися в обох текстах перекладу, і більш того, вона може переплітати ці смисли між собою, призводячи до їх суміжності та синтезу.

Для аналізу поетичних перекладів, здійснених водночас двома мовами, процес дослідження було розподілено на декілька етапів.

Перший етап передбачає дослідження історичного, біографічного та соціального контекстів створення тексту першоджерела. Ця стадія є вкрай важливою для розуміння ідейно-тематичної своєрідності твору, його місця в доробку митця та кореляції з ідеалами, естетичними уявленнями й умонастроями епохи.

Другий етап полягає в герменевтичному опрацюванні оригінального тексту: виявленні авторських ключових акцентів і визначенні головного меседжу, який поет передає, використовуючи ті чи інші образи та тропи. Це дасть змогу сформуванню чіткого уявлення про те, які саме ідейно-сміслові концепти обов’язково треба відтворити при художньому перекладі.

Третій етап пов’язаний з компаративним аналізом білінгвального варіанту перекладу. Він включає зіставний аналіз характеру відтворення ключових ідейно-сміслових концептів оригіналу обома мовами, а також визначення того, наскільки повно інтерпретаторові вдалося відтворити художню форму (строфіка, ритмо-мелодика, рима, еквілінеарність, тропіка) та передати зміст першотексту (проблемно-тематичний спектр, образи, лейтмотив).

Четвертий етап націлений на оцінювання якості білінгвального перекладу та виявлення

його епістемологічної та евристичної продуктивності. На цьому етапі важливим є визначення намірів перекладача при використанні тих чи інших трансформацій, виявлення експліцитних та імпліцитних смислів перекладацької версії. Крім того, тут можливе залучення перекладацького досвіду інших інтерпретаторів В. Шекспіра, які створили власні версії перекладу сонетарію. Такий ракурс дослідження дасть можливість зіставити різні інтерпретації й відмінні перекладацькі візії та, як наслідок, показати вплив білінгвальних перекладів на інтелектуальну, емоційну та чуттєву сферу реципієнта.

Об'єктом безпосереднього аналізу обрано білінгвальний переклад шекспірівського сонету № 144, виконаний українською та російською мовами. Варто зауважити, що розуміння цього вірша неможливе без ретельного дослідження контексту його написання та характеру його адресатів.

Відомо, що збірка шекспірівських сонетів складається із 154 віршів, усі вони пронумеровані й умовно поділені на 2 цикли: один із них адресований юнакові, а інший – жінці. Як зазначає Д. Павличко в передмові до власних перекладів сонетарію В. Шекспіра, перша частина, що охоплює 126 початкових сонетів, розповідає про складну, сповнену приятельських зізнань, ревнощів і сумнівів, проте піднесена до ренесансного ідеалу дружбу ліричного героя із прекрасним юнаком; решта сонетів, від 127 до 152 (153 і 154 мають узагальнений характер), присвячена певній смаглявій дамі, яка викликала пристрасть у обох героїв та, начебто, перебувала з ними в "гріховному" зв'язку. [1, с. 7].

Сонет 144, який обрано об'єктом безпосереднього розгляду в цій статті, є особливо цікавим через одночасну присутність у ньому обох ключових образів сонетного циклу Великого Барда – жінки (смаглявої Леді) та юнака (білявого Друга).

Загальновідомо, що сьогодні В. Шекспіра незрідка звинувачують у гомосексуалізмі, а представники так званих Queer Studies щорічно присвячують десятки наукових розвідок цьому делікатному питанню. У свою чергу, 144 сонет є якраз одним із тих текстів, що проливають світло на цю доволі складну й суперечливу грань особистості Великого Барда. Любовний трикутник, зображений у цьому вірші ("ліричний герой-білявий друг-смаглява леді") є одночасно і традиційним, і надзвичайно оригінальним. Його традиційність полягає в тому, що йдеться про зраду коханої з іншим чоловіком. Оригінальність же зумовлена тим, що цей чоловік є найкращим другом ліричного героя, який страждає від подвійних мук. Він втрачає і кохану жінку, до якої відчуває нестримну пристрасть, і друга, якого завжди вважав абсолютним утіленням чеснот, довершеним взірцем ренесан-

сного ідеалу *homo universales*. Тож основна ідея сонету – душевні муки, спричинені подвійною зрадою. Читання сонету крізь призму стереоскопічного читання дає можливість відчути також складну амбівалентність почуттів ліричного героя та весь трагізм життєвої ситуації, в якій він опинився.

Якщо говорити про адекватність відтворення цього меседжу в перекладах, то як версія О. та І. Селезінок, так і інтерпретація Г. Пилипенка мають низку творчих досягнень і прорахунків.

Насамперед, прикметним є те, що психологічний образ жінки зі свого сонету В. Шекспір пов'язує з духовною темнотою, дисгармонійним началом ("the worser spirit", "my female evil"). Цьому образу протиставляється юнак як носій світла та чистоти ("the better angel", "his purity"). Автор свідомо використовує саме порівняльний ступінь прикметників "bad" та "good", створюючи певну смислову градацію між двома психологічними портретами, які проявляються саме в порівнянні один з одним, а не в незалежному один від одного зображенні. В обох перекладах І. та О. Селезінок це протиставлення позбавлене смислової градації, характеристики мають однозначний смисл. Г. Пилипенко взагалі опускає момент порівняння, більше того, в українському перекладі він не залишає читачеві сумнівів щодо визначеності поетичних амплуа жінки та юнака: він – абсолютне Добро, вона ж – абсолютне Зло.

Порівняння, застосоване В. Шекспіром, виявляється важливим, адже саме через авторське протиставлення відчувається тривога. Її викликає в поета ймовірність того, що жінка зробить із юнака свою подобу чи просто запастить його душу ("would corrupt my saint to be a devil"). Переклади І. та О. Селезінок, як і російська версія Г. Пилипенка, адекватно відтворюють тривогу ліричного адресанта. Однак найбільш цікавим і вдалим у плані стилістики є переклад цього фрагмента, запропонований Г. Пилипенком українською мовою: "хвоста йому чіпляє замість крил". У цьому пасажі перекладач вдається до метонімії, що надає його перекладацькій версії афористичності, яка притаманна й оригіналу.

Особливий інтерес викликає бачення зовнішності провідних образів сонету, адже на цьому етапі дуже важливим для перекладачів було правильно зобразити портрети людей, які стали основною причиною душевних страждань автора. В українському перекладі сонету, виконаному І. та О. Селезінками, світловолосий хлопець ("a man right fair") стає "мужчиною світлооким", тобто відбувається смисловий розвиток на основі асоціації: світловолоса людина частіше за все має світлі очі; жіночий образ же перетворюється на "чорняву, смуглу жінку", напевно, ґрунтуючись на образній моделі, створеній на основі попередніх сонетів жіночого циклу.

В інтерпретації Г. Пилипенка ж ми зустрічаємо цікавий акцент – бачення образу жінки в російській версії перекладу: “смуглянка средних лет”. І хоча подібне формулювання спричиняє утворення дещо профанного образу, з іншого боку, в такому баченні простежується намір перекладача акцентувати на тому, що жінка із сонету В. Шекспіра є значно старшою та більш досвідченою в коханні, ніж хлопець. Утім, це навряд чи можна вважати прикладом додавання, адже в оригінальному фрагменті “a woman colour'd ill” використання слова “ill” наштовхує на цікавий висновок про причини інфернальних конотацій, які супроводжують жіночий образ у сонетарії. Цілком можливо, що жінка страждала від захворювання, ймовірно, венеричного, адже такі хвороби були досить поширеними в ті часи.

Останній дистих сонету В. Шекспіра залишається відкритим: поет не знає, чим завершиться протистояння світла й темряви, його мучить ця невизначеність. Напевно, найвдалішим перекладом двовірша є українська версія І. та О. Селезінко, яким вдалося зберегти всю непрозорість меседжу сонету: “...допоки зло добро не прожене”. Ліричний адресант у двовірші не висловлює чіткого передбачення, він не певний щодо результатів драматичного двобою, а оскільки і друг, і жінка дорогі його серцю, максимальне напруження колізії створюється саме амбівалентністю фіналу. Тож збереження цієї амбівалентності є беззаперечним успіхом І. та О. Селезінко.

Висновки. В обох випадках перекладачі намагаються якомога ближче донести шекспірівський смисл до читача, розкодувати ідею автора, зберігаючи мелодійність Великого Ба-

рда. Щоправда, цей меседж вони розуміють та інтерпретують по-різному.

Список використаної літератури

1. Павличко Д. В. Передмова до сонетів Шекспіра / Д. В. Павличко // William Shakespeare. Sonnets – Вільям Шекспір. Сонети / В. Шекспір ; [пер. з англ. Д. Павличко]. – Львів : Літопис, 1998. – С. 7–13.
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
3. Сепир Э. Положение лингвистики как науки / Э. Сепир // История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / [под ред. В. А. Звегинцева]. – Москва : Просвещение, 1965. – С. 231–254.
4. Шекспір В. Сонети Вільяма Шекспіра / В. Шекспір ; [пер. з англ. Г. П. Пилипенка]. – Одеса : Друкарський дім, 2008 – 320 с.
5. Шекспір В. Сонети / В. Шекспір ; [пер. з англ. І. О. Селезінки, О. М. Селезінки]. – Львів : [б. в.], 2008. – 368 с.
6. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – Київ : АртЕк, 1998. – 156 с.
7. Haugen E. Blessings of Babel: Bilingualism and Language Planning: Problems and Pleasures / E. Haugen. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1987. – 176 p.
8. Rose M. G. Translation and Literary Criticism: Translation as Analysis / M. G. Rose. – St. Jerome, 1997. – 101 p.
9. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / [ed. by M. Daker, G. Sandana]. – London : Routledge, 2011. – 680 p.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016.

Малафай Ю. В. Эпистемологическая продуктивность билингвального перевода в ракурсе теории стереоскопического чтения

В статье исследуются особенности переводческих стратегий интерпретаторов-билингвов, а также эпистемологическая продуктивность билингвального перевода сонетария В. Шекспира. Отдельно рассматривается влияние билингвальности картины мира на художественно-литературную деятельность. В ходе исследования был предложен алгоритм анализа билингвального перевода, в основе которого легла теория стереоскопического чтения Мэрилин Роуз. Указано, что апробирование алгоритма позволило оценить точность переводов, степень индивидуальных “вкрапленных” переводчиков, сохранение стиля автора оригинала в тексте перевода и понимание смысла сонетов несколькими переводчиками одновременно.

Ключевые слова: билингвальная картина мира, билингвальность, билингвальный перевод, В. Шекспир, переводческая стратегия, стереоскопическое чтение.

Malafai Y. Epistemic Productivity of Bilingual Translation through the Prism of the Theory of Stereoscopic Reading

In today's Shakespeare studies the question of sonnets translation is very important, because every year we can find new artistic interpretations of these verses in different languages. Some unique attempts to make a bilingual translation of sonnets belong to modern Ukrainian translators Dmytro Pylypenko, Iryna Selezinka and Oleksandr Selezinka.

This article is dedicated to the peculiarities of translation strategies used by bilingual interpreters. Also it deals with epistemic productivity of Shakespeare's sonnets translation. Special attention in this research is paid to the impact of bilingualism of the world picture on artistic and literary activities.

Bilingual translation as a translation strategy seems to be very effective in a cognition process, because its intellectual and creative product allows to discover in original text such a deep meaning that could be decoded only with the help of versions in two different languages.

During the study there was developed an algorithm of bilingual translation analysis, which is based on the theory of stereoscopic reading, proposed by Canadian investigator Marilyn Gaddis Rose. Testing of this algorithm allows us to estimate the accuracy of translation and the degree of individual “insertions” made by interpreters. Also it helps us to find out whether the translators managed to preserve the original author’s style in the text of translation, and to explore the understanding of the sonnets meaning by several translators at the same time.

The conclusion of this research allows us to discover that the analysis of bilingual translation opens up broad prospects for stereoscopic reading, which definitely has an epistemological productivity, because it helps to create a deeper understanding of messages that were intended by the author of original text.

Key words: *bilingual translation, bilingual world picture, bilingualism, stereoscopic reading, translation strategy, William Shakespeare.*